

Fekete Balázs¹

Szemponatok* Nagy Tamás életművének értékeléséhez²

A másik halálához való viszony, amely, annak ellenére, hogy alapvetően külsőleges, valamelyest bensővé is vált [...].³

Absztrakt

E tanulmány mellett érvel, hogy Nagy Tamás a rendszerváltást követő időszakban pályájukat elkezdő jogelméleti generáció jelentős alkotója, és életműve több szempontból is méltó az elismerésre és a kutatásra. Az életmű két kötet köré szerveződik, az első rész a jog és irodalom amerikai megközelítésének bevezetéséről szól, míg a második Hajnóczy Péter életművének jog és irodalom nézőpontú kutatását helyezi a középpontba. Továbbá, az életműben három tézist tisztán lehet azonosítani, amelyek annak egységességét biztosítják. Az első a jog és irodalom szigorú szétválasztásának megkérdőjelezése, a második a szociográfiák jogszociológiai jellegének az elismerése, míg a harmadik a jog szövegének irodalmi referencialitása.

Kulcsszavak: jogelmélet, jog és irodalom, Nagy Tamás, Hajnóczy Péter, szociográfia

Abstract

This paper argues that Tamás Nagy should be regarded as a major legal theory scholar from that generation who begun their professional career following the political transition in 1989. His oeuvre is worthy of recognition and studying from various aspects. Nagy Tamás's oeuvre has two focal points represented by two monographs. This first one is about the presentation of the American law and literature scholarly movement, while the other one puts the law and literature focused study of Péter Hajnóczy's oeuvre into the centre. In addition, three theses can be identified in Tamás Nagy's scholarly works. The first one is the questioning of the strict separation of law and literature, the second one is the recognition the social-legal reading of 20th century Hungarian sociographies, while the third one is literary reference of the text of the law.

Keywords: legal theory, law and literature, Tamás Nagy, Péter Hajnóczy, sociology

¹ Egyetemi tanár, tanszékvezető, ELTE-ÁJK, Jog és Társadalomelméleti Tanszék. Tudományos főmunkatárs, ELTE TK Jogtudományi Intézet.

* Mindig lenyűgözött Zsidai Ágnes Horváth Barna életművéhez kapcsolódó munkássága, amely Horváth Barna tudományos életművének újraértékelésére törekedett és szembeszállt a korábbi, ideologikus és osztályharcos értékelésekkel. A *Jogszociológia* 1995-ös lefordítását követően kimerítő monográfiában dolgozta fel és elemezte e munkát 2008-ban (A tiszta jogszociológia: Horváth Barna szinoptikus jogbölcselete, Szent István Társulat, Budapest, 2008.) E szöveg ugyan nem Horváth Barnáról szól, célja mégis rokon Zsidai Ágnes törekvéseivel, szeretnék benne Nagy Tamásnak emléket állítani és – amennyire lehetséges – a munkásságának értékeléséhez bizonyos támpontokat adni. Ilyen értelemben tehát a Zsidai Ágnes által már „kijárt utat” követem, és ez jó alkalom arra is, hogy boldog születésnapot kívánjak neki! (Szeretnék köszöntet mondani Tóth Katinkának és H. Szilágyi Istvánnak, akik e szöveg korábbi változatát elolvasták, és ahhoz segítő megjegyzéseket fűztek.)

² DOI: 10.59558/jesz.2025.3.51

³ Levinas, Emmanuel: Mít tudunk a halálról? 33. o. In Pannonhalmi Szemle, 1997/3. szám, 29-34. o.

I. Bevezetés és kiindulópontok

Nagy Tamás munkássága valamivel kevesebb, mint két évtizedet fog át. Összehasonlítva kortársaival és a szocialista időszak vezető jogtudósainak életműveivel ez mindenképpen igencsak rövid időszak. A megjelent szövegek száma sem nem kirívóan sok, sem nem kirívóan kevés, de az biztos, hogy a korunkat megszédítő mennyiségi szemlélet szemszögéből – amely nem a tudományos írások minőségével, hanem azok számosságával véli mérni a tudományos sikert – semmiképpen sem jelentős. E ponton akár legyintheznénk is, hiszen olyan szerző életműve áll előttünk, aki relatív rövid ideig írt, nem is írt sokat, és nem is igazán kapcsolódott a hivatalosnak tekintett jogtudományi diskurzushoz. *Ugyan már... mondanák többen.*

És mégis! A következőkben amellet szeretnék érvelni, hogy Nagy Tamás a rendszerváltást követő időszakban pályájukat elkezdő jogelméleti generáció jelentős alkotója és fájdalmasan hirtelen lezárult életműve több szempontból is méltó az elismerésre, mi több a kutatásra is.

II. Általános megjegyzések

Mielőtt az életmű részletei közé merészkednénk, fontos néhány általánosabb megjegyzést tenni. Ezek nélkülözhetetlenek a teljes áttekintéshez, segítségükkel közelebb juthatunk az életmű legfontosabb sajátosságainak azonosításához. Ezekből pedig olyan viszonyítási rendszer állhat össze, amely segíthet az egyes művek egyediségeinek magyarázatában is.

(i.) *Az irodalom organikus tapasztalata.* Nagy Tamás számára a könyvek és az irodalom világa gyerekkora óta magától értetődő közeg, édesanyja irodalomtanár volt. Ezért számára teljesen természetes, hogy az irodalom irányából tekint az őt körülvevő világra, amely történetesen a szegedi jogi egyetem. Ő maga így magyarázta ezt egy interjúban: „Ebbe a „jog és irodalom”-ba egészen egyszerűen úgy kerültem bele, hogy – nyilván ahogy ez másoknál is megfigyelhető – több jeles „jog és irodalom” szerző (mármint hogy én nem vagyok az) – nyilatkozik arról, mennyire fontos volt számára mindig is az irodalom (...). Én eleve ilyen közegben nőttem fel, világéletemben könyvek között, édesanyám irodalomtanár volt, és mindig is ez vonzott.”⁴ Számára tehát az irodalmi érdeklődés és szemlélet sosem volt értelmiségi póz, valamiféle magamutogatás, hanem személyisége legbelső igényeiből fakadt, és így a megélt valósága integráns részévé vált.

(ii.) *Stíluskénszerek nélkül.* Véleményem szerint a magyar jogtudományban túlzottan is alulértékelt a stílus problematikája, és erre pont Nagy Tamás munkássága mutathat rá. Egy átlagos jogtudományi szöveg nagyjából-egészében semlegességre törekszik, valahonnan valahova tart, szereti a körmondatokat, előnyben részesíti a passzív, illetve személytelen szerkezeteket, és vonzódik a szakterminológiához, főleg ha az idegennyelvű. Nagy Tamás életműve azonban alapjaiban megy szembe ezzel a bevett megközelítéssel. Sőt, azt állítom, hogy Nagy Tamás stílusa a hagyományos jogtudományi formakényszerrel szembeni stíluslázadásként is értékelhető, mivel – noha nem veti el a precíz tudományos nyelvezetet – az átlagostól eltérő, irodalmibb és kreatívabb stíluson alapul.⁵ Ez a stílus pedig szorosan összefügg

⁴ Tóth Katinka (szerk.): „Átmenni a másik térfélre”. Tamás a Tilos Rádióban. In Fekete Balázs – Molnár András (szerk.): Iustitia emlékezik. Tanulmányok a „jog és irodalom” köréből. Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet, Budapest, 2020, 12. o.

⁵ Lásd részletesen Nagy Tamás egy művének elemzése alapján: Fekete Balázs: Arkangyal és avantgárd. A 2000-es évek ködlovagja emlékére. In Fekete Balázs-Molnár András (szerk.): Iustitia emlékezik. Tanulmányok a „jog és irodalom” köréből. Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet, Budapest, 2020, 54-55. o.

életműve legfontosabb jellemzőjével: a felfedezéssel és az ezzel megnyíló új perspektívák keresésével.⁶ Nagy Tamás példája azt mutatja, hogy gondolataink kiszabadítása a már begyakorolt sémák közül egyszerűen lehetetlen a bevett formák és stíluselemek meghaladása nélkül.⁷

(iii.) *Szövegművészet.* Az a benyomásom, hogy Nagy Tamás sosem tekintett egy szöveget lezártnak. Az egyes publikált változatok egy-egy szöveg adott – *hic et nunc* – állapotát mutatják, számára mindig természetes volt, hogy azokon később is tovább dolgozik. Ezért munkamódszere részben a korábbi szövegek folyamatos újraírása, és ezeket – amikor valamilyen okból publikálnia kellett – minden esetben az adott alkalom és elvárásrendszer követelményeihez igazította. Emiatt érvelhetünk úgy, hogy az életmű két központi eleme – *tartóoszlopa* – a két megjelent kötet – *Josef K. nyomában: - jogról és irodalomról* - (2010) és az *Egy arkangyal viszontagságai: Jog, irodalom, intertextualitás Hajnóczy Péter műveiben* (2018) –, melyek egyfajta szaturációs pontként mutatják, hogy meddig jutott szerzőjük az adott probléma akár évtizedes feldolgozása során. Ilyen értelemben Nagy Tamás „két könyves” szerző, amelyek azonban hosszas és aprólékos alkotómunka során – számos tovább- és újraírás révén – nyerték el végleges formájukat, míg az életmű folyóiratokban és tanulmánykötetekben megjelent rövidebb és hosszabb elemei mind-mind e kötetek para- és metatextusai.

III. Az életmű szerkezete

Ahogy a bevezetésben említettem, Nagy Tamás életműve közel két évtizedet, egészen pontosan tizennyolc évet fog át (2000-2018). Összehasonlítva a jogtudomány vagy irodalom nagyjainak sok évtizedes munkásságával ez mindenképpen rövidebb időszak. Azonban mégsem legyintheünk könnyedén, hiszen ez alatt a tizennyolc éve alatt Nagy Tamás több olyan művet is írt, amely valóban és jelentősen formálta kortársai, barátai, és olvasói világképét és így érdemben hatott annak tágabb – irodalmi és jogelméleti – és szorosabb – „jog és irodalmi” – kollegiális környezetére. Talán Nagy Tamás esetében is igaz Michel Houellebecq szomorú megállapítása, amit a modern amerikai irodalom egyik talán legextravagánsabb klasszikusa, H. P. Lovecraft kapcsán fogalmazott meg: „Lovecraft meghalt, a műve megszületett.”⁸ Nagy Tamás váratlan és fájdalmas halála visszavonhatatlanul lezárta alkotói korszakát, szövegei immár rajta kívül álló ok miatt véglegesedtek, és ez az egzisztenciális szakadás megteremtette annak lehetőségét, hogy munkáiból kiformalódó életművére lezárt egészként tekintünk és így olyan kérdéseket is feltegyünk, amelyekre a kortárs, (velünk)élő – szakmai vagy kötetlenebb keretek között folytatott – diskurzus során egyszerűen, „a dolog természeténél fogva”, nem volt lehetőség.

Áttekintve a műveket, az életművet tematikus alapon két nagy részre lehet felosztani. Az első a „jog és irodalom korszak”, míg a második a „Hajnóczy korszak”. Közös mindkét korszakban, hogy egy-egy kötet zárja le, az elsőt a *Josef K. nyomában*⁹, döntően a „jog és irodalom” perspektíváinak feltárására fókuszáló monográfia, míg a másodikat az *Egy arkangyal*

⁶ Lásd részletesen: András Sándor: Az avantgárdról II. In Korunk, 2020/2. szám, 3-14. o.

⁷ Erre Simon Attila irodalomtudós kifejezetten utal a dolgozat bírálatában: „Nagy Tamás értekezése szépen „végigírt”, gondosan gépelt, alapos, tiszta munka, kifejezetten jó stílusban megfogalmazott, élvezetes olvasmány. [...] Nagy Tamás munkájában ezek a szövegalakító fogások nem helyettesítik, hanem inkább kiegészítik, többértévé és levegősebbé teszik a tudományos értekezésektől elvárható érvelő kifejtésmódot.” Simon Attila: Opponensi vélemény Nagy Tamás *Jog és irodalom* című PhD-értekezéséről, 220. o. In Jogelméleti Szemle, 2007/2. szám, 214-220. o.

https://epa.oszk.hu/05200/05288/00030/pdf/EPA05288_jogelméleti_szemle_2007_2_18.pdf

⁸ Houellebecq, Michel: H. P. Lovecraft: szemben a világgal, szemben az élettel. Magvető, Budapest, 2024, 134. o.

⁹ Nagy Tamás: Josef K. nyomában. Attraktor, Gödöllő, Máriabesnyő, 2010.

*viszontagságai: jog, irodalom, intertextualitás Hajnóczy Péter műveiben*¹⁰, amely Hajnóczy életművét reflektáltatja több – nem csak tudományos¹¹ – kontextusban. Ilyen értelemben az életmű két meglepően kiegyensúlyozott és jól elkülöníthető részre osztható fel. Az első időszakot döntően a recepció iránti igény jellemzi, ebben a korszakban jelentek meg ugyanis azok a munkák, amelyek elindították a jog és irodalom befogadását¹² a hazai jogtudományi diskurzusban. Ezzel szemben a második korszak már egy téma köré épül: Hajnóczy Péter munkásságának elemzése a jog és irodalom eszköztárával, és ezért jóval fókuszáltabb, mint az első. Szomorú tény, hogy az e korszakot lezáró kötet már csak Nagy Tamás halála után jelent meg, de a tördelt változatot még ő ellenőrizte és küldte vissza a további kiadói munkákra.

A két korszakot egy meghatározott szöveg választja el és köti is össze – *néha a kutató, akármennyire is vágynak az egyenesvonalú történetekre, belefut paradoxonokba* –, az az első kifejezetten Hajnóczynak dedikált írása, amely 2008-ban hangzott el egy jog és irodalom szimpóziumon és 2009-ben jelent meg nyomtatásban. Ezt a könyvfejezetet – *Egy arkangyal viszontagságai a szocializmusban*¹³ – korábban már részletesen elemeztem, ezért most csak az életműben elfoglalt különleges helyére utalok. E szöveget olvasva lehet azt érezni, hogy a szerző immár megtalálta valódi tárgyát, és a korábban megismert és elsajátított módszerek – a jog és irodalom eszköztára – már nem csak kutatása tárgyai, hanem az ő saját, személyes eszközei is, és ezek segítségével ad olyan kutatási projektnek formát, amely személyiségéből és belső motivációiból szervesen következik. Megkezdődött a „birkózás a selyembivallyal”, és ebben a teremtő feszültségben egészen kiváló munkákat alkotott, azonban a „Hajnóczy nyomasztó szellemével való viaskodás” lassan maga alá is gyűrte.¹⁴

Az életmű két részének azonosítását, és azokat szimbolizáló kötetek kiemelését követően szeretném annak belső dinamikáját is bemutatni. Nagy Tamás tudományos publikációi a kétezres évek legelején – eltekintve egyes fordításoktól¹⁵ és korai szárnypróbálgatásoktól¹⁶ – a közvetítést tűzték ki célul. Ezek a szövegek „dobják be” a hazai jogtudomány állóvizébe a „jog és irodalom” első kavicsait, döntően annak amerikai hagyományára támaszkodva. 2003-ban egy nagyobb tanulmányában már részletekbe menően ismerteti a narratív jogtudomány amerikai kereteit és legújabb fejleményeit,¹⁷ 2005-ben pedig megjelenik – önálló műként is megálló – hosszú és rendkívül gazdag tanulmánya a jog és irodalom összekapcsolódásairól az Amerikai Egyesült Államok korai irodalom- és jogtörténetében.¹⁸ E két szöveg, amelyek későbbi disszertációjának jelentős részét is alkotják, legalább két funkcióval rendelkeztek a korszak intellektuális miliójében. Egyrészt

¹⁰ Nagy Tamás: *Egy arkangyal viszontagságai: Jog, irodalom, intertextualitás Hajnóczy Péter műveiben*. Gondolat, Budapest, 2018.

¹¹ Megtalálható benne például interjú Jánossy Lajossal, eddig nem publikált Hajnóczy novella, amelyet Nagy Tamás véglegesített, filmterv, amelyet szintén ő készített, és több fotó a kéziratokról és szerzőjükről. Lásd: Nagy 2018.

¹² Erről a folyamatról lásd: Fekete Balázs: „Jog és irodalom”: Csendes forradalom a magyar jogelméletben? In *Korunk*, 2020/3. szám, 77-85. o.

¹³ Fekete Balázs: *Arkangyal és avantgárd. A 2000-es évek ködlovagja emlékére*. In Fekete Balázs, Molnár András (szerk.): *Iustitia emlékezik*. MTA TK JTI, Budapest, 2020, 49-58. o.

¹⁴ H. Szilágyi István: *Franci, Tomi és a selyembivaly*. In Fekete Balázs – Molnár András (szerk.): *Iustitia emlékezik*. MTA TK JTI, Budapest, 2020, 63-64. o.

¹⁵ Pl. Fiss, Owen M: *Objektivitás és értelmezés* (ford.: Nagy Tamás) In Szabó Miklós – Varga Csaba (szerk.): *Jog és nyelv*. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar Jogbölcseleti Intézet, Budapest, 2000, 240-262. o.

¹⁶ Pl. Badó Attila – Nagy Tamás: *Attitűd vizsgálatok az amerikai joghallgatók körében*. In *Jogelméleti Szemle*, 2000/3. szám, https://epa.oszk.hu/05200/05288/00003/pdf/EPA05288_jogelmeleti_szemle_2000_3_01.pdf (2025. március 14.)

¹⁷ Nagy Tamás: *Narratív tematika a kortárs amerikai jogelméletben*. In *Acta Universitatis Szegediensis: Acta Juridica et Politica*, 2003/15. szám, 1-29. o.

¹⁸ Nagy Tamás: *Jog és irodalom az antebellum korszak Amerikájában*. In *Jogelméleti Szemle*, 2005/4. szám, https://epa.oszk.hu/05200/05288/00024/pdf/EPA05288_jogelmeleti_szemle_2005_4_11.pdf (2025. március 14.)

megteremtették azt a narratív keretet, beleértve annak (szak)terminológiáját is, amelyben a későbbi kutatások már önállóan „mozoghattak” megkülönböztetve magukat a bevett jogelméleti és jogtudományi keretektől. A „jog és irodalom” kutatások tehát Nagy Tamástól játékkeret és nyelvet kaptak. Másrészt, erről leginkább az elképesztően alapos lábjegyzetelés tanúskodik, Nagy Tamás ezekkel a művekkel legitimálni is akarta a „jog és irodalom” befogadását. Itt azt az egyszerű mintát követte, hogy ha ennek ekkora tudományos hagyománya van Amerikában – ne feledjük, hogy az USA számos ponton számított mintának a rendszerváltozást követő időszakban, a popkultúrától a politikatudományig¹⁹ – akkor itthon is el lehet ezt a valamit a jogtudomány részeként ismerni, noha elsőre furcsának és szokatlannak tűnhet.²⁰ A korai munkái tehát a szakmai diskurzus megteremtéséről és annak legitimációjáról szólnak.

E közvetítési igényhez kapcsolódnak az ugyanebben az időszakban született Kafkáról szóló tanulmányai is.²¹ Noha a Kafka-olvasatokról szóló tanulmánya döntően a jog és irodalom amerikai hagyományába ágyazza a Kafka-diskurzus bemutatását – alapvetően Richard Posner, Robin West és Theodor Ziolkowski vitáit bemutatva Kafka jogtudományi elemzésének értelméről és lehetőségeiről –, észre kell venni, hogy a témaválasztás már nem teljesen univerzális, hanem lokális relevanciájú is. Nagy Tamás figyelme tehát az univerzális – már amennyiben a vezető amerikai megközelítést értelmesen illethetjük ezzel a jelzővel – és akadémiai jog és irodalom diskurzus bemutatása mellett a lokális kérdések felé is tapogatózik. Nem hiszem, hogy különösebben meg kell azt magyarázni, hogy Kafka miért releváns a rendszerváltást megelőző és azt követő intellektuális érdeklődés számára. Kafka tematizálásával arra mutat rá, hogy az amerikai, és ezért globális hatókörrel rendelkező jog és irodalom megközelítésének igenis lehet a helyi körülmények – az a bizonyos történelmi *itt és most* – között is értelmes mondanivalója.

Az életmű valódi fordulópontja 2009, amikor megjelenik az *Egy arkangyal viszontagságai a szocializmusban* című – valóban nagy – tanulmánya Hajnóczy Péter *A fűtő* című munkájáról.²² E ponton már teljes mértékben hazai témaválasztással találkozhatunk – magyar író a magyar szocializmusból – és itt érzékelhető először minőségileg is új érdeklődés az életműben. A tudományos közvetítés korábbi általános igénye szinte teljesen eltűnik, a jog és irodalom eszköztára immár nem bemutatandó tárgy, hanem alkalmazott eszköz az őt érdeklő kérdéskör, Hajnóczy Péter életműve kutatásához. Továbbá, ez az első olyan műve, ahol már nem csak a jogászokhoz beszél, akiket megpróbál meggyőzni a jog és irodalom értelmességéről, hanem dialógust próbál kiépíteni a hazai irodalomtudománnyal is. Mindezek mellett pedig a nyelvezet finom áthangsúlyozódása is érzékelhető, mivel ebben és ezt követő Hajnóczyval foglalkozó művekben Nagy Tamás kutatása tárgyát már nem csak bemutatni akarja, mint történt ez az amerikai jog és irodalom kapcsán, hanem sokkal inkább meg akarja szólaltatni, hangot kíván neki adni. Azaz fokozatosan Hajnóczy médiumává válik, ami szimbolikusan *Az elkülönítő* Hajnóczy által elképzelt, de életében nem kiadott könyv változatainak

¹⁹ Lásd pl. Sebők Miklós – Böcskei Balázs (szerk.): *Itt van Amerika. Az amerikai politika hatása Magyarországon*. Athenaeum, Budapest, 2019.

²⁰ Noha, az előzményekben úgy tűnik, nincs hiány lásd pl. Munkácsi Péter: *Iustitia-gondolatok Iustitia-olvasók számára* Balás P. Elemér *Jog és irodalom* című írása nyomán. In Fekete Balázs – Molnár András (szerk.): *Iustitia emlékezik*. MTA TK JTI, Budapest, 2020, 81-91. o. vagy H. Szilágyi István: *Horváth Barna géniusza*. In *Iustum Aequum Salutare*, 2007/2. szám, 31-42. o.

²¹ Nagy Tamás: *Néhány eljárás: Kafka-olvasatok a jogirodalomban*. In *Jogelméleti Szemle*, 2001/3. szám, https://epa.oszk.hu/05200/05288/00007/pdf/EPA05288_jogelméleti_szemle_2001_3_05.pdf

²² Nagy Tamás: *Egy arkangyal viszontagságai a szocializmusban*: Hajnóczy Péter *A fűtő* című elbeszélésének egy lehetséges olvasata. In Fekete Balázs – H. Szilágyi István – Könczöl Miklós (szerk.): *Iustitia kirándul. Tanulmányos a „jog és irodalom” köréből*. Szent István Társulat, Budapest, 2009, 9-41. o.

rendeztetésével, szerkesztésével és megjelentetésével csúcsosodik ki.²³ Ezzel a médiumszereppel függ össze szorosan, hogy ebben a korszakban a tudományos munkák mellett más műfajok is feltűnnek az életműben: irodalmi szerkesztés²⁴ vagy éppen filmterv.²⁵ Ez a korszak zárul le váratlanul 2018-as halálával, de e pontból visszanézve mégis fájdalmasan teljesnek és befejezettnek tűnik.

IV. Három tétel Nagy Tamástól

Az akadémiai gondolkodás egyik fontos sarokköve a kutatások eredményeinek tézisszerű összefoglalása. E tézisek lényegében a teljes mű gerincét hivatottak reprezentálni és mindazok segítségére lehetnek, akik valamilyen okból nem tudnak a munka teljességében elmélyedni.²⁶ Ebben a részbe megpróbálom Nagy Tamás néhány – azaz nem az összes – olyan állítását összefoglalni, amelyek tartalmi szemszögből jól reprezentálják az életművet, illetve akár arra is alkalmasak lehetnek, hogy felkeltsék a szerző munkái iránti érdeklődést.

(i.) Jog és irodalom között sokkal több a hasonlóság, mint azt elsőre gondolnánk: az elválasztás egyáltalán nem magától értetődő.

Nagy Tamás munkásságának esszenciája a fenti állításban akár össze is foglalható. Vagy, akár úgy is fogalmazhatunk – hogy az érvelésnek adjunk némi akadémiai jelleget –, hogy szerzőnk nyíltan tagadja a jogász és irodalomtudományi gondolkodásban az elmúlt évszázadokban meggyökeresedett szeparációs tézist, miszerint a jog és irodalom világát határozottan el kell egymástól választani. Átadom neki a szót:

„Összességében: talán túlságosan megszoktuk valamikor az elmúlt évszázad során, hogy jog és irodalom nem egy [kiemelés az eredetiben] pár, függetlenek egymástól. Holott korántsem volt ez mindig így, és nem is feltétlenül kellene így lennie. Ha visszatekintünk előzményeket (és néha eszményeket) keresve jog és irodalom összefüggéseinek létét igazolandó, találhatunk olyan szövegeket, amelyek egyértelmű kapcsolódási pontokat jelentenek; bukkanhatunk olyan nagyformátumú jogászokra, akik a jogi és irodalmi tevékenységet egymással összefonódó praxisként művelték és olyan intézményekre is, amelyek e tevékenységek közös színtereiként jellemezhetőek leginkább. Mindannyian ismerünk *írásokat* [kiemelés az eredetiben], amelyek egyaránt olvashatóak jogi, vallási és irodalmi szövegekként.”²⁷

A fenti konklúziót Nagy Tamás több érveléssel is alátámasztja. Ezek közül a legfontosabb, hogy a jogi és irodalmi szövegeket összeköti a számos különbség – például eltérő mércék, társadalmi funkciók és szándékok – ellenére is, hogy múltbeli történeteket mesélnek el, és mindeközben gyakran élnek a fikcióteremtés eszközeivel.²⁸ Ezt egészíti ki, hogy a jogi szövegek, hasonlóan az irodalmiakhoz, történetmintákra építik fel érveléseiket, és e történetminták „közös történetkészletünk”²⁹ olyan elemei, amelyek az irodalomban is hasonlóan reprezentálódhatnak. Maga a tény tehát, hogy mind a jog, mind az irodalom

²³ Nagy Tamás (szerk.): Hajnóczy Péter: Jelentések a sülyesztöböl: Az elkülönítő és más írások. Magvető, Budapest, 2013.

²⁴ Nagy 2018: 241-248. o.

²⁵ Nagy 2018: 223-240. o.

²⁶ Nagy Tamás saját doktori téziseit lásd: Nagy Tamás: Jog és irodalom – valami jog van ami irodalom – (tézisek) (2007), https://doktori.bibl.u-szeged.hu/id/eprint/1916/2/Nagy_Tamas_tezisek.pdf

²⁷ Nagy Tamás: Mint(ha) iratokba lépnek. In Kiss Anna (szerk.): Büntények a könyvtárszobából: interaktív iratmintatár büntetőjogi komplex gyakorlathoz és szakvizsgához. Complex, Budapest, 2010, 13. o.

²⁸ Nagy 2010: 10-13. o.

²⁹ Nagy 2010: 12. o.

alapegysége a szöveg, nagyon erős kapcsolatot teremt a két terület között, és ennek felismeréséhez csak állítanunk kell hagyományos jogászi optikánkon. Az így felismert kapcsolatot tovább erősítheti, hogy a nyugati kultúra az antikvitás óta rendkívül gazdag olyan szövegekben, amelyek a jog és irodalom szoros kapcsolatát igazolják. Nagy Tamás szigorúan csak példálózva hatalmas történeti anyagot sorol fel mintegy féloldalmi bekezdésben ezt a kapcsolatot tényszerűen alátámasztva, Cicero szónoklataitól a „létező szocializmus” irodalmáig.³⁰ Szét lehet tehát választani jogot és irodalmat annak érdekében, hogy „tisztá” jogtudományt kapjunk, amint ez napjainkban is szokás, csak ezzel a szétválasztással elveszítjük a jog szövegjellegéből következő tanulságokat, és a civilizációnkat formáló történelmi produktumokról is lemondunk.

(ii.) A szociografikus irodalom átvette a kritikai jogszociológia szerepét a késői szocialista időszakban.

Nagy Tamás a Hajnóczy-kutatás kezdetén rendkívül fontos tézist fogalmaz meg az irodalom lehetséges társadalmi funkciójáról a késő-szocialista, „virágába borult” kádári időszakban. Ez az állítás annyira provokatív, hogy szembe megy mindazzal, amit a korszak irodalom- és jogtudomány történetéről *illik* gondolni. Nagy Tamás szerint ugyanis, az egyébként az empirikus kutatási teljesítmények szempontjából virágkorát élő hazai jogszociológia³¹ különféle akadémiai kényszerek miatt³² képtelen volt betölteni azt a feladatát, hogy a valóságot ne csak absztrakt módon leírja, hanem kritikai szemmel be is mutassa. Nagy Tamás szavaival:

„Ezek a gyakorlati és elméleti feltételek pedig semmiképp sem tették lehetővé a jogszociológia számára, hogy – mindenekelőtt empirikus kutatások révén és az igazságköteles beszédmóddal szemben támasztható elvárásoknak megfelelően – híven mutassák be a szocialista jogszolgáltatás valóságát. Tehát: űr támadt, a jogszociológia részlegesen képtelen volt teljesíteni funkcióját. S ez az a funkcionális hiány, amit véleményem szerint a szociográfia és a szépirodalom, az olyan alkotások, mint Kőbányai vagy Csalog írásai és Hajnóczy elbeszélése – a maguk lehetőségeiből adódó korlátok mellett – pótolnak. Azaz, az egyik részterületen akadályozott és ennyiben diszfunkcionális társadalmi alrendszer (a tudomány) feladatát – ha csak részben és időlegesen is – átveszi egy másik alrendszer (a művészet) szubuniverzuma: az irodalom.”³³

Noha a szociográfia mint műfaj történetét a második világháború után többen is kutatták,³⁴ a szociográfiák jogi érzékenységét és a bemutatott jogintézmények kritikai elemzését nem igazán érintették. Ilyen értelemben a fenti állítás tehát nemcsak a – meglehetősen szűk körű – jogszociológiai érdeklődésű jogi kutatóknak lehet lényeges, hanem ugyanígy hozzájárulhat a szocializmus irodalomtörténetét és a szociográfia műfaját kutatók munkájához is. Másrészt, általános kultúrtörténeti relevanciája sem elhanyagolható, mivel rámutat arra, hogy nem mindig minden evidens a szocializmus hazai történetében, hanem érdemes a jelenségek mögé pillantani, hiszen ha kellően kitartóak vagyunk, például Hajnóczy szöveget bontogatunk a jog és irodalom eszközeivel, akkor olyan izgalmas összefüggéseket fedezhetünk fel, amelyek képesek lehetnek közhelyeinket más fénytörésbe állítani.

³⁰ Nagy 2010: 14. o.

³¹ E történet tudománytörténeti – *egyik* – olvasatát lásd: Fekete Balázs – H. Szilágyi István: Jogtudat-kutatások a szocialista Magyarországon. In Iustum Aequum Salutare, 2014/4. szám, 5-40. o.

³² Lásd részletesen: Fleck Zoltán: Szocialista jogelmélet és szociológia. In Világosság, 2004/4. szám, 65-77. o.

³³ Nagy 2009: 39. o.

³⁴ Lásd pl. Tóth Pál Péter (szerk.): A magyar szociográfia a 20-21. században. Gondolat, Budapest, 2018.

(iii.) Létezik olyan irodalmi hagyomány Közép-Európában, amelynek egyik fontos referenciapontja a jog szövege.

Az irodalmi hagyományok osztályozása és bemutatása nyilvánvalóan nem jogász kompetencia, hanem az irodalomtudomány feladata. Nagy Tamás e szempontból is tabudöntőgető, ugyanis a jog és irodalom szempontjait felhasználva új összefüggésre hívja fel a figyelmet. Szerinte ugyanis a joggal – a legtágabban értelmezve – és annak szövegeivel kapcsolatos viszony képes lehet irodalmi attitűdöt teremteni. A jog jelensége, különösen akkor, ha azzal közvetlen kapcsolatba kerülünk – a leggyakrabban szövegek segítségével – és ezáltal átéljük a jog által megteremtett, gyakran szorongásokkal teli egzisztenciális helyzeteket, képes az írói világképet formálni. Ez lehet közvetlen, a témaválasztásban kifejeződő, vagy akár közvetettebb, a szövegek megformálását befolyásoló. Ilyen attitűdközösség léte pedig szerinte tagadhatatlan a talán leginkább Kelet-Európa-hoz kötődő irodalomban:

„Kleist, Hoffmann, Kafka, Bernhard, Hajnóczy. Egy államigazgatási feladatkörében bírósági eljárások előkészítő iratait is fogalmazó kamarai hivatalnok; egy porosz ügyvéd dinasztiaiából származó jogász, aki éveket töltött varsói és berlini felsőbíróságok alkalmazásában, majd élete végén vele szemben kezdeményezett perek szorításában; egy biztosítási jogász, aki egész életében a prágai Munkásbaleset-biztosító Intézet hivatalnokaként dolgozott; egy szerző, aki írói pályáját törvényszéki tudósításokkal kezdte; és egy „sokszorosan eljárás alá vont személy”. [...]

Nevezetesen – *még egy tézismondat* [kiemelés az eredetiben] – prózájuk közös vonásai származhatnak ugyanarról a forrásvidékről: a jog és annak nyelve köti össze őket. Mindnyájan megélhették ugyanazokat az egzisztenciális és nyelvi tapasztalatokat, amelyek a jog eljárásaihoz és írott dokumentumaihoz köthetők [...].³⁵

Meggyőződésem, hogy ezt a felsorolást tovább lehetne folytatni. Helyet kaphatna e listán például Kertész Imre, aki közvetlen tapasztalatokkal rendelkezett a legelemibb jogfosztásról és egyik, a kilencvenes évek elején megjelent műve pedig a *Jegyzőkönyv* címet viseli. Biztos vagyok benne, hogy mások más szerzőket javasolnának e körbe bevonni, és ezzel láthatóvá válna, hogy bizonyos körülmények együtt állása esetén a jog – számtalan közvetlen társadalmi hatásán túl – az irodalom számára is jelentős, tematikus és stílusbeli inspirációvá válhat.

A fentiek nyilvánvalóan nem merítik ki Nagy Tamás életművének tézisszerű összefoglalását. Természetesen számos fontos meglátás – például: a valóságreferens olvasat funkcionális rehabilitációja³⁶; a jog és irodalom (kultúr)történeti konfigurációnak elismertetése³⁷ vagy *Az elkülönítő* pozíciójának újraértékelése Hajnóczy életművében³⁸ – kimaradt. Nem is ez a feladatuk, pusztán arra törekedtem, hogy felvillantsak néhány fontosabb pontot, és ezzel jelezzem, hogy érdemes ezzel az életművel komolyan foglalkozni, hiszen Nagy Tamás állításai több ponton is tovább gondolhatóak, fejleszthetőek, vagy akár vitába is lehet szállni velük.

³⁵ Nagy Tamás: Szövegutcákon: séták *A fűtővel*, Máraival & Co. In Fekete Balázs – H. Szilágyi István – Nagy Tamás (szerk.): Iustitia mesél. Tanulmányos a „jog és irodalom” köréből. Szent István Társulat, Budapest, 2012, 73.

³⁶ Nagy 2009: 16-19. o.

³⁷ Nagy 2005.

³⁸ Nagy 2018: 181-182. o.

V. Szempontok az értékeléshez

Nem érzem magam feljogosítva Nagy Tamás életművének értékeléséhez, hiányzik a történelmi távlat, és hosszabb barátságunk miatt kellően elfogulatlan sem tudok lenni. Mindezek ellenére megpróbálnék néhány szempontot felvetni, természetesen a fenti korlátok között.

Egy. Nagy Tamás valóban újat alkotott a rendszerváltást követő jogelméleti gondolkodás történetében. Írásaival és előadásaival megteremtette a hazai jog és irodalom kutatás tematikus és narratív kereteit. Ebben kulcsszerepet játszott az amerikai jog és irodalom recepciója, amelyben az érdemei letagadhatatlanok. Ilyen értelemben mindenki, aki ma itthon jog és irodalommal foglalkozik az ő tanítványa. Másrészt, ennek köszönhetően, még azok a jogelmélettel foglalkozók is, akik – fogalmazzunk úgy – szkeptikusabbak a jog és irodalommal szemben, számos jól artikulálható okból, elismerik, hogy van valami ilyesmi, és ez része a hazai jogtudománynak.³⁹

Kettő. Nagy Tamás Hajnóczy kutatásai a bölcsészek között is ismertek és elismertek, leginkább a Hajnóczy Péter Hagyatékgondozó Műhely tevékenységébe történő aktív bekapcsolódása miatt. Azaz, neki sikerült azt a bravúrt végrehajtania, hogy jogászként képes volt „átmenni a másik térfélre” és valódi tudományos kapcsolatot teremteni a jog és irodalom másik oldalát képviselő irodalomtudósokkal. Ez önmagában, különösen ha a diszciplináris elzárkózás hagyományos hazai attitűdjeit és a jogászokkal szembeni általános bizalmatlanságot is figyelembe vesszük, jelentős teljesítmény, és talán hosszabb távon is perspektívákat kínálhat a jog és irodalomnak.

Három. A fentebb röviden összefoglalt tézisek szerintem arra is rámutatnak, hogy számos területen lehet még a nagytamási nyomvonalon tovább haladni új eredmények felé. Ez pedig számomra azt jelenti, hogy noha az életmű lezárulásával a „mű megszületett”, annak továbbfejlesztése magától adódik. Ebben az értelemben Nagy Tamás életműve egyszerre lehet a kutatás lezárt tárgya és ezzel párhuzamosan élő közeg és inspiráció – akár a tartalmi, akár stíluskérdésekben – mindazok számára, akik az elkövetkező években jog és irodalommal kívánnak foglalkozni.

Irodalomjegyzék

András Sándor: Az avantgárdról II. In *Korunk* 2020/2. szám, 3-14. o.

Badó Attila – Nagy Tamás: Attitűd vizsgálatok az amerikai joghallgatók körében. In *Jogelméleti Szemle*, 2000/3. szám,
https://epa.oszk.hu/05200/05288/00003/pdf/EPA05288_jogelmeleti_szemle_2000_3_01.pdf

Fekete Balázs – H. Szilágyi István: Jogtudat-kutatások a szocialista Magyarországon. In *Iustum Aequum Salutare*, 2014/4. szám, 5-40. o.

Fekete Balázs: Arkangyal és avantgárd. A 2000-es évek ködlovagja emlékére. In Fekete Balázs – Molnár András (szerk.): *Iustitia emlékezik. Tanulmányok a „jog és irodalom” köréből.* Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet, Budapest, 2020, 49-58. o.

³⁹ Jó példa Tóth J. Zoltán jog- és államelmélettel foglalkozó kötete, amely noha a jog- és államelmélet hazai oktatásának bevett hagyományát követi, a legvégén mégis közel egy oldalban foglalkozik a jog és irodalommal, azt a „mozgalmi” elméletek között elhelyezve és a kritikai jogelméletet követően bemutatva. Lásd részl. Tóth. J. Zoltán: *Állam- és jogelmélet.* Patrocinium, Budapest, 2019, 402-403. o.

Fekete Balázs: „Jog és irodalom”: Csendes forradalom a magyar jogelméletben? In Korunk, 2020/3. szám, 77-85. o.

Fleck Zoltán: Szocialista jogelmélet és szociológia. In Világosság, 2004/4. szám, 65-77. o.

Fiss, Owen M: Objektivitás és értelmezés (ford.: Nagy Tamás) In Szabó Miklós – Varga Csaba (szerk.): Jog és nyelv. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar Jogbölcseleti Intézet, Budapest, 2000, 240-262. o.

Horváth Barna: Jogszociológia. (ford. zsidai Ágnes). Osiris, Budapest, 1995.

Houellebecq, Michel: H. P. Lovecraft: szemben a világgal, szemben az étellel. Magvető, Budapest, 2024.

H. Szilágyi István: Horváth Barna génusza. In Iustum Aequum Salutare, 2007/2. szám, 31-42.

H. Szilágyi István: Franci, Tomi és a selyembivaly. In Fekete Balázs – Molnár András (szerk.): Iustitia emlékezik. Tanulmányok a „jog és irodalom” köréből. Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet, Budapest, 2020, 59-64. o.

Levinas, Emmanuel: Mit tudunk a halálról? In Pannonhalmi Szemle, 1997/3. szám, 29-34. o.

Munkácsi Péter: Iustitia-gondolatok Iustitia-olvasók számára Balás P. Elemér Jog és irodalom című írása nyomán. In Fekete Balázs – Molnár András (szerk.): Iustitia emlékezik. Tanulmányok a „jog és irodalom” köréből. Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet, Budapest, 2020, 81-91. o.

Nagy Tamás: Néhány eljárás: Kafka-olvasatok a jogirodalomban. In Jogelméleti Szemle, 2001/3. szám,
https://epa.oszk.hu/05200/05288/00007/pdf/EPA05288_jogelmeleti_szemle_2001_3_05.pdf

Nagy Tamás: Narratív tematika a kortárs amerikai jogelméletben. In Acta Universitatis Szegediensis: Acta Juridica et Politica, 2003/15. szám, 1-29. o.

Nagy Tamás: Jog és irodalom az antebellum korszak Amerikájában. In Jogelméleti Szemle, 2005/4. szám,
https://epa.oszk.hu/05200/05288/00024/pdf/EPA05288_jogelmeleti_szemle_2005_4_11.pdf
(2025. március 14.)

Nagy Tamás: Jog és irodalom – valami jog van ami irodalom – (tézisek) (2007),
https://doktori.bibl.u-szeged.hu/id/eprint/1916/2/Nagy_Tamas_tezisek.pdf

Nagy Tamás: Egy arkangyal viszontagságai a szocializmusban: Hajnóczy Péter A fűtő című elbeszélésének egy lehetséges olvasata. In Fekete Balázs – H. Szilágyi István – Könczöl Miklós (szerk.): Iustitia kirándul. Tanulmányos a „jog és irodalom” köréből. Szent István Társulat, Budapest, 2009, 9-41. o.

Nagy Tamás: Mint(h)a iratokba lépnek. In Kiss Anna (szerk.): Büntények a könyvtárszobából: interaktív iratmintatár büntetőjogi komplex gyakorlathoz és szakvizsgához. Complex, Budapest, 2010, 13. o.

Nagy Tamás: Josef. K. nyomában. Attraktor, Gödöllő, Máriabesnyő, 2010.

Nagy Tamás: Szövegutcákon: séták A fűtővel, Máraival & Co. In Fekete Balázs – H. Szilágyi István – Nagy Tamás (szerk.): Iustitia mesél. Tanulmányos a „jog és irodalom” köréből. Szent István Társulat, Budapest, 2012.

Nagy Tamás (szerk.): Hajnóczy Péter: Jelentések a süllyesztőből: Az elkülönítő és más írások. Magvető, Budapest, 2013.

Nagy Tamás: Egy arkangyal viszontagságai: Jog, irodalom, intertextualitás Hajnóczy Péter műveiben. Gondolat, Budapest, 2018.

Sebők Miklós – Böcskei Balázs (szerk.): Itt van Amerika. Az amerikai politika hatása Magyarországon. Athenaeum, Budapest, 2019.

Simon Attila: Opponensi vélemény Nagy Tamás Jog és irodalom című PhD-értekezéséről, 220. o. In Jogelméleti Szemle, 2007/2. szám, 214-220. o. https://epa.oszk.hu/05200/05288/00030/pdf/EPA05288_jogelmeleti_szemle_2007_2_18.pdf

Tóth. J. Zoltán: Állam- és jogelmélet. Patrocinium, Budapest, 2019.

Tóth Katinka (szerk.): „Átmenni a másik térfélre”. Tamás a Tilos Rádióban. In Fekete Balázs-Molnár András (szerk.): Iustitia emlékezik. Tanulmányok a „jog és irodalom” köréből. Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet, Budapest, 2020, 11-28. o.

Tóth Pál Péter (szerk.): A magyar szociográfia a 20-21. században. Gondolat, Budapest, 2018.

Zsidai Ágnes: A tiszta jogszociológia: Horváth Barna szinoptikus jogbölcselete, Szent István Társulat, Budapest, 2008.